

УДК 94(477.54)''19''

Свинаренко Н.О.

ORCID 0000-0002-8972-0025

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри українознавства і
мовної підготовки іноземних громадян,
Харківський національний економічний університет ім. С.Кузнеця
м. Харків, Україна*

СТАВЛЕННЯ БІЛЬШОВИКІВ ДО МУСУЛЬМАН ХАРКОВА У 20-30-Х РР. ХХ СТ.: ВІД ЗАСАД ДЕМОКРАТІЇ ДО РУЙНУВАННЯ ЇХ КУЛЬТОВИХ СПОРУД

Ключові слова: мусульмани Харкова, мечеть, національно-культурні права, релігійне життя, М.Узбязков.

Метою даної роботи є вивчення ставлення більшовиків до мусульман Харкова у 20-30-х рр. ХХ ст. через наявні історичні документи.

У грудні 1922 р. Народний комісаріат національностей видав «Циркулярний лист про викладання догматів ісламу у школах» за якими, були неприпустимими будь-які репресії щодо мулл за проповідь ісламу і навчання догматам мусульманського віросповідання в мечетях, у приватних будинках, викладання догматів релігії у радянських школах, приватних, де навчають загальноосвітніх предметів, не допускалися декретом про відділення школи від церкви і суперечили основам радянського права» [1, с. 89]. Також є відомості, що у 20-30-х рр. ХХ ст. існували і діяли татарський клуб, самодіяльний театр і тюрксько-татарська робоча організація для реалізації національно-культурних прав мусульман міста.

Важливим для мусульман було вивчення основ ісламу дітьми у мечетях, а не в загальноосвітніх навчальних закладах. Керівники ісламської громади

наполягали на тому, що до мусульманських дітей не можна застосувати загальне поняття про повноліття, що за їх поняттями повноліття наставало раніше, тому вони наполягали на тому, щоб їм дозволили викладання основ ісламу дітям, які досягли 10-ти річного віку. У телеграмі секретаря ЦК А. Андрєєва місцевим органам влади від 3 травня 1924 р. пропонувалося «не чинити перешкоди груповому викладанню мусульманського віровчення в мечетях дітям, які закінчили радянську школу першого ступеня і ще не досягли 14-річного віку – у позанавчальний час» [1, с. 30]. Тимчасове зниження тиску на релігійне життя призвело до активізації громадського руху духовних центрів мусульман, а саме – до появи Центрального духовного управління мусульман (ЦДУМ), багато в чому це відбувалось завдяки старанням муфтія ЦДУМ, відомого татарського релігійного та громадського діяча Різаєтдіна Фахреддіна (Фахреддінову) [2, с. 48]. У СРСР, всередині 20-х рр. ХХ ст. відбувалася активізація релігійного життя мусульман, яка навіть отримала назву «релігійного НЕПу» [1, с. 126].

Є відомості про те, що Духовне управління порушило клопотання перед Президією Всеросійського виконавчого комітету дозволити навчати дітей, віком до 18 років групами у мечетях і загальногромадських шкільних будівлях у позаурочний час мусульманській релігії» [3]. Р. Фахреддін звернувся в Наркомат внутрішніх справ УСРР з проханням легалізувати існуючі у Харкові, Одесі та Києві та ін. містах мусульманські громади у складі ЦДУМ. А від 1926 р. у Харкові починає діяти мухтасібат ЦДУМ на чолі з М.Узбяковим., а у 1925-1926 рр. уповноважені ісламської релігійної громади звернулися до НКВС з клопотанням про видачу дозволу на викладання в мечетях і молитовних будинках мусульманської релігії [3].

Але харківським мусульманам було у цьому відмовлено, бо вивчення релігії на території тодішньої України законодавством обмежувалося і допускалося тільки у межах сім'ї і тільки у приміщенні власного дому. Колишній мектеб від 1924 р. працював як татарська національна школа. Слід зазначити, що у перші роки радянської влади, поки ставлення до мусульман

було досить ліберальним, громада хотіла відновити старі напрямки своєї діяльності. А у липні 1922 р. представники ісламської громади уклали Договір з Харківською Радою робітничих і селянських депутатів, за яким вони «прийняли в безстрокове і безоплатне користування будинок, що знаходиться на вулиці Ярославській №31-33, де діяла магометанська мечеть з усіма прибудовами: школа для викладання рідної мови, житлові приміщення для вчителів та ін.» (споруда мечеті була експропрійована в революційний період) [3]. Відомо, що у 1926 р. мусульманська громада міста налічувала 614 осіб, серед яких були 328 чоловіків та 286 жінок (членами громади вважалися особи у віці 18 років і старше); 242 неписьменних, 343 - малограмотні, 21 з середньою і 8 з вищою освітою; 146 - робітники, 102 - службовці, кустарі, торговці, відповідно, 53 та 51; більша частина жінок (229) були «домогосподарками» [1, с.103].

Імама М.Узбькова згодом було заарештовано, а після звільнення у квітні 1933 р. він помер. У 1936 р. мусульманський храм був зруйнований активістами радянської влади. Офіційно проголошеною причиною цього було те, що вона перешкоджає вільній течії річки [3]. За потреби спадкоємний мулла відтоді мусив проводити релігійні обряди для мусульман Харкова у абсолютно непристосованих для цього місцях - на пустирі біля мусульманського цвинтаря, у домівках мусульман. У мечеті ж влаштували стрільбище, бо з погляду керівної партійної верхівки Харкова, мабуть, краще місця для цього заняття знайти було складно. Це один з сумних наслідків антицерковної сталінської політики у Харкові.

Таким чином, більшовицька влада спочатку сприяла, а потім всіляко ігнорувала культурно-освітні, національні та релігійні інтереси сотень мусульман Харкова. Попри абсолютну більшість повністю та частково неосвічених членів мусульманської общини, традиції компактного проживання, нагальну необхідність в отриманні основ грамоти та письма (з урахуванням потреб того часу), радянська влада знищила лідерів ісламського руху та згодом повністю нівелювала інтереси членів її громади.

Література:

1. Брильов Д.В. Історія ісламу в Україні кінця ХІХ– початку ХХ ст. : дис. ... доктора філософ. наук: 09.00.11. Київ, 2021. 310 с.
2. Кемал Е.Р. Націоналізація мусульманських культових споруд Криму у 30-х р.р. ХХ ст. // *Етнополітичний та культурно-релігійний розвиток суспільства в умовах тоталітаризму: до 85 роковин Голодомору 1932-1933 рр.*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Київ, 13 грудня 2017 р.). Київ, 2017. С.47-49.
3. Мусульманська громада Харкова. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 23.10.2023 р.).